

Safia

De dood kroop vanaf haar tenen en vingers langzaam omhoog, en Safia begreep dat ze stervende was. Haar lijf raakte op, haar tijd was om. Net als gisteren en eergisteren hadden haar kinderen zich om haar heen verzameld in de ziekenhuiskamer waar vóór hun komst een weeë lucht had gehangen van te gare bloemkool en zoutloze aardappelpuree. Nu rook het naar de couscous met groente die haar jongste dochter Mariam had gemaakt en de gegrilde kipkluijjes van Fatima. Op de vensterbank stonden bakjes en schalen, haar dochters schepten met grote lepels de borden vol en deelden ze uit met de kip en stukken *tachnift*; platbrood waar Safia normaal dol op was. Haar zonen, Youssef, Kalil, Said en Yessin, zaten in een kleine kring rond een tafel bij het raam en namen het geurige eten aan, zachtjes een gesprek voerend. Op de gang stond de rest van de familie, zo wist ze, haar neven en nichten, aanhang van haar kinderen en een stel kleinkinderen. En ergens in ditzelfde ziekenhuis liep Aya rond, de kleindochter die hier stage liep en later arts zou worden; Mariam kon het niet vaak genoeg verkondigen, trots als ze was op haar studerende dochter.

Bij toerbeurt kwamen familieleden de ziekenhuiskamer in, die meer en meer op een woonkamer begon te lijken door alle meegebrachte cadeaus: vazen met bloemen, schalen fruit, kussentjes

voor op de steriele bank. Ze kon horen hoe de kleintjes op de gang lachten en tikkertje speelden, terechtgewezen door hun vader of moeder.

Mariam hield een bord dampende couscous bij Safia's hoofd waarvan ze zich wegdraaide. De kruidige geur herinnerde haar aan haar land, aan de Rifstreek, aan haar dorp nabij de stad Nador, waar stof en zand eeuwig in beweging zijn door de koele zeewind die er waait, en waar rond deze tijd in de lente het land ontwaakt wanneer de citroen- en limoenbomen bloesemen, de krekels zingen vanuit de vijgenbomen en de muskelil haar bloempjes opent in het zonlicht en gekleurde strepen trekt in het anders zo droge gebied.

'Mama, eet wat.' Mariams stem had een smekende klank.

'Nu niet.'

'Toe, je moet iets eten, gisteren had je ook al niets op.'

Het geklets van haar kinderen verstomde, ze stopten met eten. Youssef veegde zijn mond af, stond op en kwam op de kruk aan het hoofdeind zitten. Hij las zacht en zangerig de gebeden uit de Koran voor, vlak bij haar oor. Safia sloot haar ogen en luisterde naar het ritme en de vertrouwde keelklanken van haar oudste zoon. Haar oudste. Haar...

Op de gang klonk het gerammel van een karretje. De verpleegkundige zou zo het onaangeroerde dienblad met Hollandse pot hoofdschuddend meenemen en zeggen dat ze niet zoveel bezoek mocht hebben.

Van buiten ving Safia het gemekker van een lam op. Ze had vanuit haar kamer uitzicht op een veld en daarin liepen twee schapen met hun jongen.

'Ze moet wat eten,' hoorde ze Mariam tegen de anderen zeggen.

Eet toch wat, Safia eet toch wat, dochter eet toch wat. Ze viel, viel terug in de tijd en daar ligt ze, op de grond, strak ingewikkeld in doeken.

Moedertje verzorgt mij, haalt mijn twee zussen erbij en de genezeres. Die strooit *hammer* in het vuur op de binnenplaats tegen het boze oog en laat me een mengsel van kalmerende kruiden drinken. Mijn zus probeert me wat soep te voeren. Het is dikke soep met ras el hanout, maar ik kan al dagen niet eten. Er kan niets in, er kan alleen iets uit: de wroeging die me van binnenuit opvreet en zich als een gif uit mijn poriën wringt. Mijn hele lijf zit onder de bultjes. Ze leggen me elke dag op de binnenplaats onder de open hemel, ingedraaid als een rups in zijn cocon. Moedertje roept dat ik moet eten, dat ik flink moet zweten. Ik eet geen hap. De genezeres wrijft haar handen in met olijfolie en masseert mijn slapen. Daarna wast ze jasmijnplantjes in gekookt water, maakt een kompres en legt het op mijn voorhoofd.

Ik staar langs hen heen met opengesperde ogen die niet dichtgaan en die, als de slaap dan toch komt, wijd openblijven in een nachtmerrie en mij alles laten zien wat ik niet wil zien. Ik voel niets, besta niet meer, geloof niet langer in het blauw boven mijn hoofd.

‘Mama? Moeten we een zuster roepen?’

Safia opende haar ogen. De kinderen stonden allemaal rond haar bed, allemaal op een na, de ene die ze achterliet, die geen weet heeft van haar bestaan. Mariam boog zich voorover, drukte kusjes op haar voorhoofd en wangen, veegde het nat weg.

Zij is de gevoeligste van het stel, zij zou het misschien begrijpen, misschien. Ze liet haar kinderen in gedachten een voor een de revue passeren en kwam steeds weer uit bij Mariam.

Safia hief haar hand op. ‘Allemaal eruit.’

Youssef hield op met bidden.

‘Wat? Ze ijlt.’

Zijn gezicht, ze zag trekken van hém erin terug, in al haar kinderen, elke keer weer, al die jaren.

‘Allemaal eruit, behalve Mariam.’

Mariam was een goede dochter; zij zou luisteren, het begrijpen, haar eer niet schenden.

Schoorvoetend en met een verontwaardigde stem hier en daar verliet haar kroost de kamer. Vanuit de gang galmden vragen. Zodra de deur achter Yessin sloot verstomden de geluiden. Mariam, die al die tijd met het bord eten in haar hand had gestaan, zette het op de vensterbank, ging op de rand van haar bed zitten en pakte haar hand.

‘Je vingers, ze zijn zo koud.’

Safia trok haar hand terug, drukte zich zo ver als het ging omhoog en veegde het zweet van haar voorhoofd dat deels onder haar witte kapje uitstak. Het dialyseapparaat piepte. Ze keek langs het bezorgde gezicht van haar dochter naar de lammeren die gulzig dronken bij hun moeders. Ze zijn een week oud, vertelde de verpleegkundige, pasgeboren.

‘Ik kan niet sterven.’ Haar stem was niet meer dan een fluistering en ze hield haar blik op het raam gericht.

Mariam pakte opnieuw haar hand en drukte er een kus op.

‘Ik kan niet sterven zonder hem.’

Mariam boog zich verder naar haar toe.

‘Wat zeg je, mama? Ik versta je niet.’

Haar jongste dochter die zoveel op haar leek, de glanzende huid, lichtbruine haren, ronde ogen, groen als de hare. Alles aan Mariam was rond en lief en zacht. Ze schraapte haar keel.

‘Je bent een goede dochter. Hoe gaat het met Aya, de voorbereidingen?’

‘Goed mama, het is veel werk, misschien moeten we de bruiloft uitstellen?’

‘Voor mij?’

‘Als je beter wordt kun je erbij zijn.’

Safia schudde haar hoofd. ‘Ik weet hoe belangrijk dit is voor Aya, hoe graag ze het wil. De bruiloft moet doorgaan.’

‘Mama, nee.’

‘Hou het feest, vier het leven.’ Kinderen moesten zich richten op de toekomst. Ze beseftte hoe moeilijk ze het haar dochter zou maken door haar terug te sturen in de tijd. Toch kon ze niet anders. Het was haar laatste kans en Mariam was sterker dan ze zelf wist. Een kreun ontsnapte toen ze probeerde nog wat meer rechtop te gaan zitten. Haar eerstgeboren zoon, de zoon die ze achtergelaten had, ging het goed met hem? Ze moest hem nog één keer zien, hem nog één keer vasthouden, al verdiende ze het niet.

Mariam streelde Safia’s trillende hand en legde haar andere tegen haar wang.

‘Wat is er toch, mama? Waarom stuur je de anderen weg?’

Achter het smalle raampje in de deur waren een paar bezorgde gezichten van haar zonen zichtbaar. Ze trok Mariam wat dichterbij naar zich toe.

Mariam

‘Je moet hem gaan halen,’ zei haar moeder en ze wees naar de schapen in de wei. ‘Mijn *bibih*, mijn jongen. De anderen mogen het niet weten.’ Daarna sloeg ze haar handen voor haar ogen.

Mariam had haar moeder nooit eerder zo gezien. Safia verborg zich zoals een klein kind dat zou doen. Voorzichtig trok ze haar moeders handen weg. Mariam boog zich naar haar toe, legde haar armen om haar schouders.

‘Mama, wat is er toch, ben je bang om dood te gaan?’

Safia wrong zich los, schudde haar hoofd en stamelde: ‘Ik ben bang dat ik het niet goed heb gedaan, ik weet dat ik het niet goed heb gedaan. Ik had sterker moeten zijn.’

‘Maar jij bent de sterkste vrouw die ik ken, zoals je nu bent ken ik je helemaal niet.’

Safia wapperde met haar handen in het luchtledige, alsof ze iets zocht om vast te pakken.

‘We weten dat je wilt sterven, mama, het is goed. Kijk eens hoe je ons hebt grootgebracht, zes kinderen, en hoe goed het met ons gaat hier. Dankzij jou konden wij naar Europa. *Shokran*. Dank je wel.’ Ze masseerde Safia’s koude, opgezette vingers.

‘Mariam.’

Haar moeder die altijd zo zeker klonk, die haar zovele malen

had geholpen, haar goed advies had gegeven als ze besluiteloos was, sprak haar naam uit als een jammerklacht. Er klonk schaamte in door en Mariams nekharen gingen overeind staan. Safia zonk terug in het kussen, wiegde haar hoofd licht van links naar rechts tot ze stopte en Mariam recht in haar ogen aankeek.

‘Ik zal je alles vertellen,’ zei ze en Mariam werd er bang van. Ze durfde zich niet meer te verroeren.

‘Zoals mijn moeder mij verhalen vertelde, vertelde ik ze aan jullie toen jullie kinderen waren en jij aan jouw dochters en de kleine Rafi. Verhalen vertellen zit in ons bloed. Maar dit verhaal is niet verzonnen, het verhaal van mijn bibih, en ik zal het eerlijk vertellen zodat je het begrijpt.’

Opnieuw gleed haar moeders blik langs haar heen. Telkens als zij een verhaal vertelde over vroeger kreeg ze dat verlangen in haar ogen, starend naar buiten, langs de schapen, over velden, zeeën en bergen, het westen uit en het oosten in, terug naar een voorbij leven.

‘De weeën kwamen snel achter elkaar in die hete zomer van 1938. Alle zuurstof leek weggezogen uit de kleine slaapkamer in het huis van mijn schoonouders. Mijn moedertje en oudste zus staan bij de muur tegenover mij. Ook op hun voorhoofden parelt het zweet. Ik hang boven het lage bankje en hurk, zet mijn voeten stevig in de grond. De kruidenvrouw stuurt me met haar handen tot ik met mijn billen het kussen raak. Mijn schoonmoeder reikt me van achteren het dikke zijden touw aan. Ik draai me om en zie dat ze het stevig heeft vastgeknoopt aan het traliewerk voor het raam dat er zit om dieven buiten te houden. Onze blikken kruisen als degens. Mijn bewaakster. Zus loopt weg en komt terug met een *shlel* en doeken. Moedertje pakt de koperen schaal over, legt alles klaar. Een wee. Ik hang aan het touw waardoor ik een beetje loskom van het bankje. Ik zweef en zweet en het doet pijn, maar anders pijn dan de klappen en trappen van de vrouw achter me.’

Mariam sloeg haar hand voor haar mond, maar haar moeder, in een trance gevangen, ging op dezelfde toon door met een stem die van ver kwam, die opdiepte wat lang verborgen had gelegen.

‘Ook ik was eens onwetend, onschuldig. Een baby op mijn moeders rug, hangend in de draagdoek. Met mijn lichte ogen en donkerblonde haren was ik een opvallende baby, beweeglijk. Ik probeerde me te strekken; ik wilde eruit, de wereld ontdekken. Rennen door de velden rond ons huis van leem en over de zandwegen, terug naar mijn moeder. Vaak sukkelde ik in slaap, op het ritme van mijn moeders bewegingen die het graan vermaalde, brood bakte en de geiten melk, zoals jij eens op mijn rug zou slapen tijdens het vele werk dat gedaan moest worden, elke dag opnieuw. Zo is ons bestaan. Ik heb niet om mijn lot gevraagd, zo wreed, zo gruwelijk.’

Haar moeder knipperde niet met haar ogen. Mariam durfde amper adem te halen.

‘Moedertje en zus weten niet dat schoonmoeder mij mishandelt sinds haar zoon vertrok naar Duitsland om te werken. Een nieuwe wee. De pijn is groot en hevig en belangrijk, de pijn doet ertoe en tegelijk ben ik bang, bang voor haar, daar in de hoek, in de schaduw, waar ik haar niet kan zien: de heks.

De kruidenvrouw schuift het laken over mijn blote benen en haar handen drukken zacht mee. In haar bewegingen ligt besloten wat ik moet doen. Ik pers, iemand roept iets, ik hijg en pers opnieuw, stop, pers. Handen duwen. Het komt. Mijn kind. De kruidenvrouw snijdt de navelstreng door en wikkelt de babyjongen in een doek. En dan zij, die uit de schaduw naar voren springt en hem weggrist nog voor ik hem kan aanraken. Zij die zegt dat ik niet deug. Mimoun noemt ze hem, alsof dat aan haar is, alsof hij van haar is.’

Mariam draaide zich weg van haar moeder. Mimoun? De schapen werden wazige witte vlekken met wat vegen groen en blauw eromheen. Haar moeder, haar sterke moeder – die er na het overlijden van Mariams vader in haar eentje voor had gezorgd dat haar kinderen niets tekortkwamen, die had geleerd huizen te bouwen en zaken te regelen die in Marokko, en zeker in het Marokko van vijftig jaar geleden, alleen door mannen werden geregeld, over wie de mensen in het dorp vroeger zeiden: Safia, zij is geen vrouw, zij is zeven mannen – had een zoon uit een eerder leven?

De deur vloog open en het geluid van de gang en opgewonden stemmen haalden Mariam uit haar verdoving. Haar moeders ogen draaiden weg in een gelaat wit als was. Safia gaf over en greep Mariams arm.

‘Op dertig minuten, huis met steenvijgen,’ stootte ze uit.

‘Mama, nee!’ Mariam deinsde achteruit. Youssef en Kalil schoten toe en hielden Safia overeind.

‘Mariam, haal een zuster. Snel, Mariam!’

Ze kon zich niet bewegen. Said rende de gang op en kwam terug met een verpleegkundige in zijn kielzog. Safia braakte nog een keer. Ze raakte bewusteloos. De verpleegkundige piepte twee collega’s op. Haar moeder werd met bed en al weggereden.

* * *

Ze zweette, keerde haar hoofdkussen om op zoek naar een koel plekje en durfde niet te gaan slapen. Voor haar geestesoog voltrok zich keer op keer dezelfde scène – het witte gezicht van haar moeder, brakend, de bevalling, klappen en trappen, schapen met uitpuilende ogen, een heks in het donker – en ze zou het moment eruit willen knippen, teruggaan naar ervoor, naar de goede momenten, toen ze nog niet wist wat ze nu weet, toen haar moeder nog de moeder was die ze kende, dacht te kennen. Ze zou de film van Safia opnieuw willen monteren, zodat die voorbij kon ratelen

in aaneengeplakt geluk. Het ergste van alles waren de terugkerende vragen: wie? wanneer? waarom? Waarom droeg haar moeder dit geheim al die jaren met zich mee? Waarom begon ze er nu over, nu het te laat was? Op het moment van het overgeven wist ze zeker dat ze haar moeder zag sterven en het enige waaraan ze in die bevroren staat had kunnen denken was die naam. Mimoun.

Ze hoorde Ayub douchen. Haar man was regelrecht van de pizzeria waar hij werkte naar het ziekenhuis gekomen. De sterke geur van de baklucht kon hij met Sanex van zich afspoelen, maar die van de sigarettenrook bleef na al die jaren roken vermengd met zijn huid. Toen hij even later naast haar in bed schoof kreeg hij zijn standaard hoestbui, waar ze met moeite niets van zei; hij rookte toch eigenwijs door. Hij gaf haar een kus op haar wang en ging weer op zijn eigen plek liggen.

‘Wat een ellende.’

Ze staaarde naar het plafond. *De anderen mogen het niet weten.* Ze voelde nog haar moeders schaamte.

‘Gaat het?’ vroeg hij, waarna hij geeuwde.

Zodra Ayubs hoofd zijn kussen raakte kon hij in slaap vallen. Zelfs nu. Ze wilde niet dat hij haar alleen liet met haar malende gedachten, voortgestuwd in een eindeloos draaiend waterwiel, pijnlijk tuimelend van schoep naar schoep. Ze drukte zich tegen hem aan.

‘Ze is in goede handen, heb vertrouwen.’

Later, of dat minuten of uren van wachten waren geweest kon ze door haar verstoorde besef van tijd niet terughalen, had een chirurg verteld over de hersenbloeding. Safia lag in coma. *Je moet hem gaan halen.* Onmogelijk. Mariam sloot haar ogen.

Ze schoot overeind. ‘De bruiloft, Ayub, hoe moet dat nou? En morgen?’

‘Morgen?’

‘Het kinderfeestje van Rafi?’

‘Shit,’ hij sloeg met zijn vlakke hand tegen zijn voorhoofd. ‘Ik

kan niet nóg een dag wegblijven. We kunnen het afzeggen, dat begrijpen die ouders echt wel.'

'Je werk begrijpt het ook wel.'

'Nee, ik ga werken. Zeg het feestje gewoon af.'

'En de bruiloft?'

'Verzetten.' Hij wreef kort over haar rug en draaide zich op zijn zij.

Ze ging op haar eigen plek liggen. Voor Rafi was zijn kinderfeestje net zo belangrijk als de bruiloft voor Aya. Tot nu toe vierden ze de verjaardag van hun kinderen niet met een partijtje, maar Rafi was al twee keer bij een vriendje uitgenodigd en had hun gesmeekt om het ook te mogen vieren.

Even later lag Ayub te snurken. Niet te geloven. Haar moeder lag in een coma, haar middelste dochter ging over twee weken trouwen, morgen stond het verjaardagsfeestje van Rafi op het programma en meneer snurkte. Ze woelde tot ze het niet langer verdroeg.

De zolder lag vol materialen en gereedschap bedekt met stof van de verbouwing.

Mimoun, de naam dwaalde door haar hoofd. Dus haar oudste broer heette niet Youssef maar Mimoun. Je kunt toch niet zomaar een deel van jezelf, een kind, verborgen houden? Ze kreeg die kromme gedachte niet recht, zo haaks als die stond op het beeld dat ze van haar moeder had: rechtvaardig, eerlijk, sterk. Het klopte niet, er moest een verklaring zijn.

Ze hurkte bij de wasmachine. Niemand dacht aan de was, dus als zij het vergat gebeurde er niks. Ze bevrijdde het verstikte goed uit het apparaat en stopte alles in de droger, behalve de koksbuizen die Ayub voor zijn werk droeg. Die sloeg ze stuk voor stuk uit, kletsend tegen de lucht, hing ze aan hangers op het rek. De handelingen kalmeerden haar, net als schoonmaken en koken, brachten haar terug naar de veilige tijd met haar moeder in de

grote warme keuken in hun huis in Marokko, waar de dagen zich aaneenregen met het helpen van haar moeder en spelen met haar zus en broers en andere kinderen uit de buurt. Waar de zomers eindeloos duurden en haar moeder haar haren invlocht wanneer ze bij haar op schoot kroop.

‘Mag ik altijd bij jou blijven wonen, mama?’ Ze zat op haar moeders schoot, hun gezichten dicht bij elkaar. Met haar kleine hand streelde ze haar moeders nek, daar waar het zo vaak pijn deed. Ze wilde niet dat haar moeder pijn had, ze wilde dat ze vrolijk was en lachte en kietelspelletjes met haar deed of haar op haar rug droeg en als een paard door de woonkamer draafde en daarbij hinnikgeluiden maakte.

‘Ga maar met je rug naar me toe zitten, dan maak ik een mooie vlecht. Wil je een lage of een hoge?’

Mama pakte de borstel van de bankleuning en borstelde zacht haar haren. Er zaten klitten in, maar mama wist precies hoe ze die eruit kon kammen zonder dat het pijn deed.

‘Een lage, met het roze elastiekje.’

‘Oké, een lage.’

Het was fijn zo bij haar te zitten en te voelen hoe haar vingers de vlecht maakten. Dan wiebelde haar hoofd naar voren en naar achteren.

‘Op een dag, als je wat groter bent, wil je misschien niet meer bij ons wonen. Dan ontmoet je iemand die jou heel lief vindt en dan wil je bij diegene wonen.’

Ze legde haar benen om mama heen. ‘Nee hoor, want ik vind jou al lief, ik wil bij jou blijven.’

‘Meisje mijn.’ Mama drukte haar tegen zich aan en wiegde van voor naar achter. Haar eigen mamahobbelpaard.

Het beeld van haar overgeevende moeder drong zich voor de zoete herinnering. Ze zette haar blote voeten op lege plekken tussen

planken, verbussen en gereedschap tot aan de oude linnenkast.

Onder in de kast stonden dozen vol foto's op elkaar gestapeld. Ze trok de bovenste eraf. Hoelang ze mapjes had geopend en weer gesloten wist ze niet, maar na een tijd waren de meeste dozen leeg en lag het laatste vrije deel van de vloer bezaaid met foto's. Ze spreidde ze uit, gekleurde en zwart-witte beelden, lichtdrukken van zichzelf als meisje, op de stenen trap voor haar ouderlijk huis, een jonge Ayub bij de Flevohof omgeven door tulpen en verschillende foto's van hun kinderen als baby, peuter en kleuter. Ze zocht naar de foto die Ayub gemaakt had nadat ze als jong meisje van het dak was gegleden – de enige foto van haar en haar moeder die bestond, waarop zij haar moeders hand vast heeft, Safia lachend de lens in kijkt en de zon op hun gezichten schijnt – maar vond hem niet. Ze dacht aan hoe het nu in Marokko zou zijn, het zou er warm zijn, zoals op de foto, zoals nietsdoen en alle tijd van de wereld hebben.

Ze huilde zonder geluid om de verstikte was, om de vervlogen zomers, om de broer die ze niet kende, om haar stervende moeder met die onmogelijke wens. Pijn omvatte haar, omsloot haar, vilde haar tergend langzaam laag voor laag af tot ze blootlag als een open zenuw, kloppend, pulserend, en niets anders meer kon dan het toelaten, erin wegglijden, in het gemis van haar geur, haar lichaam, haar zachte huid en handen, haar veiligheid. Haar moeder kon haar als enige troosten, echt troosten met woorden die ertoe deden, en luisteren, vol aandacht, vol willen weten en dan stil zijn, zo stil dat haar ademhaling langs haar oor fluisterde wanneer ze in de kom van haar lichaam mocht wegkruipen, huid tegen huid, pure warmte.